

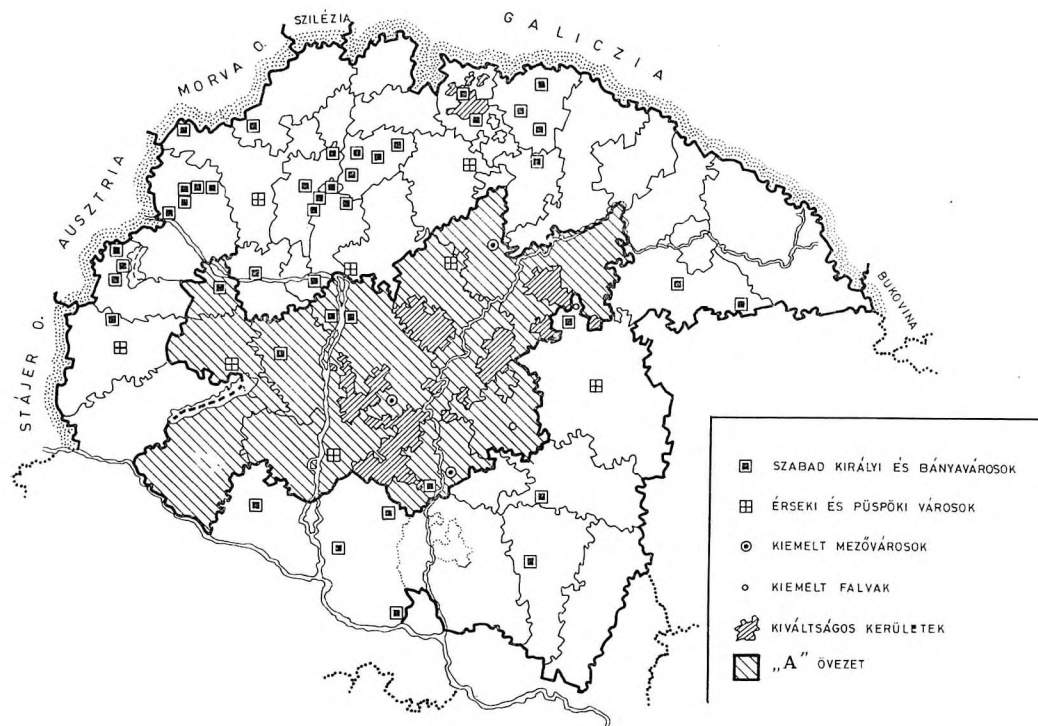
AZ ANYAKÖNYVEK MINŐSÉGE ÉS AZ ANYAKÖNYVEZÉS HIÁNYOSSÁGAI AZ 1821—30-AS ÉVEKBEN*

B. LUKÁCS ÁGNES

A Népeségtudományi Kutató Intézetben 1964-ben indult meg a XIX. századi népesedési kérdések fehér foltjainak — elsősorban a kiterjedt, pusztító járványoknak — intenzív vizsgálata. Az 1831. évi kolerajárvány értékeléséhez szükségesnek látszott az azt megelőző évtized halandósági viszonyainak ismerete. Az Országos Levéltárban a Helytartótanács Egészségügyi Osztálya két kútfőjének teljes iratanyagát feldolgozva, az időszakos jelentésekhez csatolt népesedési adatok tanulmányozása után arra a következtetésre jutottunk, hogy a korabeli anyakönyvek feldolgozása nélkül a korszak demográfiai képe hitelesen nem rekonstruálható. Kísérletet tettünk egy-egy törvényhatóság teljes körű feldolgozására, azonban az ország egészének ily módon való felvétele mind a költségek, mind az időigény miatt kivihetetlen vállalkozásnak tűnt. Ekkor olyan mintavételes felvétel mellett döntöttünk, amely az ország akkori területi — törvényhatóságunkénti — felosztását és a jelenlegi államhatárokat szem előtt tartva reprezentálja az 1821—30-as évtized esketési, keresztelési és temetési bejegyzéseit. Kiegészítve a keresztmetszeti felvételt egy névszerinti követéses feldolgozással a termékenység főbb összetevőiről is részletes információkat kaphatunk. A mintavételi tervet *Szabó Kálmán*, az Intézet tudományos főmunkatársa dolgozta ki úgy, hogy a közel 20%-os első mintát egy hasonló nagyságú és szerkezetű második (paralel) mintából lehessen ellenőrizni. A többlépcsős, csoportos, rétegezett mintába bekerült 99 helység 140 anyakönyve a teljes egészében mai magyar államterületen levő 13 akkori törvényhatóság latin- és görögszertartású katolikus, valamint helvét és ágostai hitvallású evangélikus népességét képviseli, amely együttesen a vizsgált terület — „A” övezet (lásd az ábrán) — össznépességének 96,61%-át alkotja. A görög nem egyesült — ortodox — anyakönyvekben ebben az időszokban az elhaltak korát még nem tüntették fel, ezért feldolgozásuktól eltekintettünk. A héber anyakönyvek pontos vezetésére csupán 1850-ben kötelezték a hitközségeket, ezért azok mintánkban nem szerepelnek (10).

Az egyházi anyakönyvek és anyakönyvezés története, egyházjogi, majd polgári jogi szabályozása Magyarországon a különböző vallásfelekezeteknél önálló tárgyalást érdemel. Jelen tanulmány a mintabeli anyakönyvek tartalmi elemzése útján kíván az 1820-as évtizedben fennállott állapotra következtetni, mert a sajátos hazai viszonyok között a jogi szabályozás céljai és azok valóságos érvényesülése között meglehetősen nagy eltérés szokott mutatkozni. Még egy olyan — közjogilag nem túlságosan kiélezett — kérdésben is, mint a plébániák javadalmazása, közel 300 évvel később sürgették a végrehajtást: az 1827.

* 1977 szeptemberben, a „Colocviul de demografie istorică Cluj-Napoca”-n elhangzott angol nyelvű előadás változata.

I. Magyarország területi megoszlása 1830 körül
 Территориальное распределение Венгрии около 1830 г.
 Regional distribution of Hungary around 1830

8. törvénycikk értelmében kiküldött Országos Egyházügyi Bizottság munkálatai összefoglalásaképpen elkészített I. törvénycikk tervezet 3. §-a a latin- és görögszertartású katolikus plébánosok ellátásával kapcsolatban szó szerint az alábbiakat tartalmazza: „Ennek biztosabb elérése céljából Ófelsége mint az egyházak és kegyes alapítványok legfőbb kegyura gondoskodjék az 1548. 12. törvénycikk végrehajtásáról.”** (2).

Az 1820-as években a legszorosabb értelemben vett polgári (civil) Magyarország területe (lásd az ábrát) 3 latin szertartású katolikus érsekségen belül 14 latin és 3 görögszertartású püspökségből, 4 helvét, valamint 4 ágostai hitvallású evangélikus egyházkerületből állott, ami értelemszerűen négy egymást átfedő területi felosztást jelent. Az egyes vallásfelekezetekhez tartozó népesség eloszlása, tömörülése az ország különböző tájegységein nagymértékben eltérő és időben is változó volt, ezért ebben a tekintetben is az 1820-as években fennállott viszonyokat vettük alapul egy korabeli, a vallási megoszlást törvényhatóságokként — azokon belül helységenként — tartalmazó repertorium segítségével, amely egyszersmind mintavételi keretül is szolgált (12). Figyelemmel arra, hogy az egyes joghatósággal rendelkező püspökök, valamint az egyházkerületek viszonylag nagyfokú önállósággal bírtak, érthetővé válnak az anyakönyvek és anyakönyvezés terén kialakult bizonyos fokú eltérések.

A mintánkba bekerült 69 latinszertartású anyakönyv közül a legkorábban felfektetett anyakönyvet Kisvárdán vezetik 1666 óta. Az 51 helvét hitvallású gyülekezet közül legkorábbi Nagykálló 1713 óta, a 13 ágostai hitvallású gyülekezet közül Orosháza 1744 óta vezetett anyakönyve. A görögszertartású katolikusok mintabeli 7 anyakönyve közül a máriapócsi a legrégebben — 1778 óta — vezetett, azonban ez a károsodások miatt feldolgozhatatlannak bizonyult.

Az egyes anyakönyvek bejegyzéseinek száma — bizonyos határok között — a népességszámmal arányos. A katolikus és protestáns népességen belül a katolikusok részarányát és az alap- és a mintasokaság anyakönyvi bejegyzéseinek megoszlását is összehasonlítottuk.

A mintanépesség vallási megoszlása országosan megegyezik és — az V. réteget kivéve — rétegenként is jól megközelíti az alapsokaság megoszlását. Ugyanakkor az anyakönyvi bejegyzéseknél jelentős arányeltolódást figyelhetünk meg a katolikus bejegyzések javára, amely vagy a valóságosan előfordult magasabb gyakoriság, vagy a gondosabb anyakönyvezés, vagy egyidejűleg mindkét ok eredménye. Az utóbbi feltevést igen sokoldalúan kell mérlegelni és ehhez kívántunk néhány támpontot találni az anyakönyvek tartalmi, minőségi elemzése során.

1. Katolikus népesség részaránya az alap- és mintasokaságban, rétegenként

Пропорция римскокатолического и униатского населения в основной и выборочной совокупностях по слоям

Ratio of Latin and Greek Rite Catholic (RC + GC) population among total population considered (RC + GC + HC + AC), by strata

Rétegek		Katolikus népesség részaránya az alap és a minta sokaságban	
I. Városok (civitates)		94,0	93,2
II. Mezővárosok (oppida)	2000 +	47,2	47,6
III. Mezővárosok (oppida)	— 1999	69,8	69,4
IV. Falvak (pagi)	2000 +	48,5	49,5
V. Falvak (pagi)	— 1999	62,8	59,9
Együtt		58,7	58,7

** *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis Per Artic. 8-vum 1827. Ordinatae Super Objectis Ecclesiasticis et Fundamentalibus. Budae 1831.*

2. Katolikusok bejegyzéseinek részaránya
az esketési, keresztelési és temetési bejegyzések között, rétegenként

Пропорция католических записей среди записей о браках, крещениях и похоронах, по слоям

Ratio of catholic entries among the registered marriages, baptisms, and burials, by strata

Rétegek		Katolikusok az esketési anyakönyvi bejegyzések között	bejegyzéseinek keresztelési a között	részaránya a temetési között
I. Városok (civitates)		94,8	94,5	93,6
II. Mezővárosok (oppida)	2000 +	48,8	54,0	55,3
III. Mezővárosok (oppida)	— 1999	66,3	70,9	71,6
IV. Falvak (pagi)	2000 +	58,3	57,5	58,7
V. Falvak (pagi)	— 1999	62,8	67,0	67,7
Együtt		61,0	64,5	66,0

3. Házasságkötési korbejegyzések részaránya, rétegenként

Записи возраста при вступлении в брак по слоям

Ratio of entries with age at marriage indicated among total marriage entries by the catholics (RC + GC) resp. protestants (HC + AC), by strata

Rétegek	Házasságkötési korbejegyzések részaránya az		
	RC + GC esketési	HC + AC bejegyzések	összes között
I. Városok (civitates)	85,1	0,0	80,6
II. Mezővárosok (oppida)	2000 + 71,1	40,3	55,3
III. Mezővárosok (oppida)	— 1999 68,2	0,0	45,3
IV. Falvak (pagi)	2000 + 84,4	22,4	58,6
V. Falvak (pagi)	— 1999 87,9	28,6	65,9
Együtt	79,4	33,3	61,5

Amint előláróban említettük, a görög nem egyesült — ortodox — vallásúak anyakönyveit azért nem dolgoztuk fel, mert az elhaltak korát nem tüntették fel. A követéses — nominatív — vizsgálatba viszont első lépésben csak azokat az anyakönyveket vontuk be, amelyekbe a házasságkötés korát is bejegyezték. A házassági korbejegyzést tartalmazó esketési esetek részaránya lényegesen magasabb a katolikusoknál, mint a protestánsoknál, ezért az első részosztályt 27 katolikus és 7 protestáns — kivétel nélkül helyett hitvallású evangélikus — anyakönyv képezi. Rétegenként tekintve a házasságkötési korbejegyzések részaránya a következőképpen alakul:

Mintabeli adataink részletesebb elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy a Kalocsai Érsekség, a Dunamelléki Református Egyházkerület, valamint az evangélikus egyházkerületek esketési anyakönyveiben nem, vagy csak kivételesen jegyezték fel a vőlegény és menyasszony életkorát, így ezekből az anyakönyvekből a legfontosabb — az anya kora szerinti — termékenységi mutatók sem számíthatók, kivéve azokat az eseteket, amikor a keresztelési anyakönyvben visszakeresve az életkor megállapítható.

A XIX. század elején vezetett anyakönyvek minőségéről még a mintavételes vizsgálat szervezését megelőző tájékozódásunk során képet alkottunk.

Az 1820-as években az anyakönyveket általában már rovatos formában vezették, azonban szöveges, jegyzőkönyv szerű bejegyzéseket is találtunk. A mintabeli 69 latinszertartású anyakönyv közül 8-at, az 51 református anyakönyv közül 4-et vezettek szövegesen, a 13 evangélikus és 7 görög-szertartású katolikus mintabeli anyakönyv mindegyike rovatos volt.

A demográfiai szempontból legfontosabb ismérvek közül a nem a keresztnévből mindenképpen megállapítható; az elhaltak korát minden mintabeli anyakönyvben megtaláljuk, a vőlegény és menyasszony életkorát azonban csak az esketési anyakönyvek egyharmadában illetve az összes bejegyzett esetek 61,5%-ában tüntették fel. Az esemény (születés, elhalálozás), illetve az azt követő anyakönyvezés (keresztelés, temetés) időpontja minden további feldolgozáshoz elengedhetetlen. A kétféle dátumot az anyakönyvek egy részében megtaláljuk, azonban többnyire csak az anyakönyvezés időpontját vezetik. Katolikus anyakönyvekben a kétféle dátum között csak kivételesen fordul elő 2–3 napnál hosszabb időbeli távolság. A protestáns keresztelési anyakönyvek-nél nagyobb időbeli eltérés lehetséges a születés és keresztelés között, miután egyrészt a szükségkeresztesség nem volt gyakorlatban, másrészt a szörványgyülekezetek nehéz lelkipásztori feladatot jelentettek. Itt szeretnék utalni a református anyakönyvek néhány sajátosságára: az esketési anyakönyvekben a nőilen vőlegény, illetve hajadon menyasszony apját, sőt az apa conditióját is feltüntetik, ami genealogiai kutatásoknál, vagy családrekonstrukciós vizsgálatoknál igen nagy előnyt jelent. Fokozott figyelmet kívánt viszont a feldolgozásnál az, hogy a bizonyáglevelék kiadását az esketések között vezetik. Mintánkban előfordult olyan eset, hogy a temetésekről két anyakönyvet vezettek; külön a tanítással és külön az énekszóval eltemetett elhaltakról. Azoknál a gyülekezeteknél, ahol a temetések aránya feltűnően alacsony, a felülbírálatot erre a szempontra is ki kell terjeszteni. Igen jelentősnek tartjuk az anyakönyvekben a lakóhely bejegyzést. Az anyakönyvek egy részében maga a rovat megnevezése sem egyértelmű így vaglyagosan jegyzik be a származási, illetve lakóhelyet. A helyes értékeléshez a bejegyzett helységek beható elemzése szükséges. Követéses (nominatív) feldolgozás esetén elengedhetetlen továbbá az újszülött szüleinek, elhaltaknál a hozzátartozó nevének ismerete. E tekintetben a keresztelési anyakönyvek teljesnek, a temetési anyakönyvek azonban sokszor elégtelennek bizonyultak. A felsorolt rovatok voltak azok, amelyeket felvételünk során kartonokra kifirattunk. A „conditio” rovat felhasználásától el kellett tekintenünk, miután azt a foglalkozás és rendi státusz megjelölésére vaglyagosan használták, de főleg mert igen gyakran egyáltalán nem vezették.

Az anyakönyvezés egyik hazánkra és korszakunkra jellemző kérdése az anyakönyvezés nyelve. Ebből a szempontból külön-külön kell tárgyalnunk az egyes egyházak gyakorlatát. A latin szertartású katolikus anyakönyvek rovatai és bejegyzései 1836-ig kizárólag latin nyelvűek, ettől kezdve ott, ahol a prédikáció nyelve magyar, az anyakönyveket is magyarul vezetik. A görög-szertartású katolikusok anyakönyveinek rovatai szintén latin nyelvűek, a bejegyzéseknél azonban a mintabeli 7 anyakönyv közül egynél tisztán cirill, egynél vegyesen cirill- és latinbetűs bejegyzéseket láttunk. A protestáns anyakönyveket a gyülekezet által beszélt nyelven vezették. Az 51 református anyakönyv között 2 német nyelvűt találtunk. A 13 evangélikus anyakönyv nyelv szerinti megoszlása: 1 magyar, 5 német, 1 vegyesen magyar és német és 2 latin. Utóbbira azt a magyarázatot találhatjuk, hogy a gyülekezetben egyaránt voltak magyar, német és szláv nyelvű hívek.

Az egyes rovatok vezetésének teljességéről és hiányosságairól a házasságkötési kort tartalmazó anyakönyvek feldolgozása során kaptunk első áttekintést. Ezt a 34 anyakönyvet magában foglaló részsokaságot nem tekinthetjük úgy, mint amely az alapsokaságot képviseli, ugyanis az arányok eltorzulnak: 26 latin-, 1 görög-szertartású katolikus és 7 református anyakönyv képezi a feldolgozott részsokaságot.

Összeállításainkban minimumként gyakran szerepel 0,0 megjelölés. Nem állíthatjuk biztonsággal, hogy a jelenség nem fordult elő, hanem azt is feltételezhetjük, hogy a megfigyelt anyakönyvben az adott jelenséget nem regisztrálták (pl. a lakóhelyet nem tüntették fel). A két tájékoztató jellegű szélsőér-

4. Esketési anyakönyvek
(1821—22)

Метрические книги браков (1821—22 гг.)

*Registers of marriages
(1821—22)*

Vallásfelekezet (ritus)		Vőle- génynél a származási, illetve lakóhely az anyakönyvezés helyétől eltérő aránya	Meny- asszony- nál	Vőle- génynél az anyakönyvező vallástól eltérő vallás bejegyzéseinek aránya	Meny- asszony- nál	Az összes esketési bejegyzések száma
(1)		(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
RC 1. (26 akv)	(minimum)	0,0	0,0	0,0	0,0	·
	középérték (p)	20,1	14,2	1,3	0,6	2107
	(maxi- mum)	77,8	66,1	12,0	8,0	·
GC 2. (1 akv)	(minimum)	—	—	—	—	—
	középérték (p)	·	·	·	·	12
	(maxi- mum)	—	—	—	—	—
HC 3. (7 akv)	(minimum)	0,0	0,0	0,0	0,0	·
	középérték (p)	16,7	5,6	0,0	0,0	567
	(maxi- mum)	8,6	9,7	0,0	0,0	·

Heading: (1) Denomination (rite); Ratio of entries with place of registration and place of domicile, resp. origin being different (2) by the bridegrooms (3) by the brides; Ratio of entries with other denomination indicated than that of the registering parish (4) by the bridegrooms (5) by the brides. (6) Total number of entries.

Lateral text: 1. Latin Rite Catholics; 2. Greek Rite Catholics; 3. Evangelists of Helvetic Confession (Calvinists).

ték egy-egy anyakönyv, a középérték (p) a figyelembe vett anyakönyvek összesen sorából számított — súlyozott — részarányára vonatkozik.

Az esketési anyakönyv származási hely bejegyzései a nem helybeli vőlegények magasabb arányát jelzik a menyasszonyokhoz képest. A keresztelési és temetési anyakönyvek egy részében — a helynevek elemzése útján — kimutatható, hogy a filiákat tekintették eltérő helynek és innen adódnak a rendkívül magas részarányok. (Megjegyezzük, hogy mintánkban olyan eset is előfordult, hogy a filiáról külön anyakönyvet vezettek.) Másvallású házasulót a református anyakönyvekben nem találtunk, ami az egykori egyházi, illetve királvi rendelkezések ismeretében valószínű adatként fogadható el.

A keresztelési anyakönyvekben — a biológiaiilag meghatározott — iker születési bejegyzések aránya feltűnően egyező, azonban a jelenlegi előfordulási gyakoriságnál lényegesen alacsonyabb. Az illegitim születések kirívó maximuma — 31,9% — Pest Belvárosnál jelentkezett. Az anya lánykori nevének bejegyzése gyakorlatilag hiánytalan. Az anyakönyvezés helyétől eltérő lakóhely bejegyzéseknél ismételtelen a filiák szerepére utalunk.

A temetési anyakönyvben nagy jelentőséget tulajdonítunk a halvaszületett bejegyzés gyakoriságának. E tekintetben a református anyakönyveket kevésbé hiányosnak véljük. A keresztelés előtt meghaltakat feltehetően csak elvétele jegyzik be. Az elhaltak korát általában hiánytalanul feltüntetik. A hozzátartozó nevét felnőtt elhaltaknál kevés helyen vezetik és a gyermek elhaltaknál is többnyire csak az apa nevét lehet megtalálni. A más helységbeli elhaltak aránya megegyezik a keresztelési anyakönyveknél talált aránnyal, ami a filiák és szórványok eseteinek beleanyakönyvezési gyakorlatára mutat.

5. Keresztelési anyakönyvek
(1821—30)

Метрические книги крещений (1821—30 гг.)

Registers of baptisms
(1821—30)

Vallásfelekezet (ritus)		Iker előfordulásának aránya	Illegitim bejegyzések aránya	Az anya leánykori nevét nem tartalmazó bejegyzések aránya	A lakóhely különbözik az anya- könyvezés helyétől (%)	Összes keresztelési bejegyzések száma
(1)		(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
RC 1.	(minimum)	0,7	0,3	0,0	0,0	·
(26 akv)	középérték (p)	1,4	5,6	0,3	9,2	56 329
	(maxi- mum)	3,7	31,9	1,2	64,0	·
GC 2.	(minimum)	—	—	—	—	—
(1 akv)	középérték (p)	1,3	2,5	2,5	0,0	527
	(maxi- mum)	—	—	—	—	—
HC 3.	(minimum)	1,0	0,0	0,0	0,0	·
(7 akv)	középérték (p)	1,5	2,7	0,0	0,7	13 502
	(maxi- mum)	1,8	3,3	0,1	18,8	·

Heading: (1) Denomination (rite) Ratio of (2) twins (3) illegitimate birth (4) entries with lack of mother's name (5) entries with place of registration and place of domicile being different (6) Total number of entries.

Lateral text: 1. Latin Rite Catholics; 2. Greek Rite Catholics; 3. Evangelists of Helvetic Confession (Calvinists).

Végül arra a kérdésre szeretnénk rátérni, hogy milyen adottságok befolyásolták egy-egy anyakönyv vezetésének megbízhatóságát? Az egyes rétegek, (amelyek a települések jogi státusza és lakosság száma szerint tagozódnak) — a földrajzi fekvéssel együttesen tekintve — a történetileg kialakult magyarországi népesedési (foglalkozási, műveltségi, vallási, etnikai) viszonyokkal köz tudottan szoros kapcsolatban állnak. Az anyakönyvezés teljességét döntően az egyházközség települési viszonyai, a bejegyzések részletezettségét, rovatait a vallásfelekezeti, azon belül az egyházmegyei, egyházkerületi hovatartozás határozza meg. Utóbbi tényező az anyakönyvet vezető lelkész — esetleg protestáns kurátor, rektor — személyes tulajdonságaival együtt az anyakönyvezés megbízhatóságát befolyásolja. Eppen ezért minden egyes anyakönyvet az események idősorát és a kiszámított arányszámokat mérlegelve külön-külön értékelünk. A település és vallásfelekezetek szerinti értékelés nehézségeinek illusztrálására Sajópetrit választottuk ki. Egy 1842/43. évi sematizmusban mint önálló görögyszertartású katolikus anyaegyház 14 hozzátartozó filiával szerepel, másrészt a latinszertartású katolikus lakosok Sajólád anyaegyház filiáját képezték (13). Megítélésünk szerint a keresztelések 32,5%/₀₀-es aránya nem reális, de a temetéseket — 21,4%/₀₀ — különösen hiányosan regisztrálták a latin nyelven, eléggé nehezen olvasható írással vezetett görög rítusú katolikus anyakönyvben.

Sajópetri nyers arányszámait egyrészt a környékbeli, másrészt a hasonló nagyságú, de filiákkal nem rendelkező görögyszertartású katolikus anyakönyvezett eseményekkel egybevetve fogjuk korrigálni.

A felvétel első részeredményét 1975-ben tettük közzé (9), (10). Az értékelés módszerét, lehetőségeit és korlátait egy további dolgozat tartalmazza (11).

6. Temetési anyakönyvek
(1821—30)

Метрические книги похорон (1821—30 гг.)

Registers of burials
(1821—30)

Vallásfelekezet (ritus)		Halvaszülető bejegyzések előfordulásának aránya	Keresztelés előtt meghalt	Az elhalt korát	Hozzá tartozó nevét	A lakóhely különbözik az anyakönyvezés helyétől	Összes temetési bejegyzések száma
(1)		(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
RC 1. (26 akv)	(minimum)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	·
	középérték (p)	0,0	0,1	0,7	10,5	9,1	41 594
	(maximum)	0,5	0,8	3,1	68,3	65,9	·
GC 2. (1 akv)	(minimum)	—	—	—	—	—	—
	középérték (p)	0,0	0,3	4,9	100,0	0,0	306
	(maximum)	—	—	—	—	—	—
HC 3. (7 akv)	(minimum)	0,2	0,0	0,4	8,2	0,2	·
	középérték (p)	1,2	0,4	1,2	25,9	0,7	5 112
	(maximum)	1,3	0,6	4,1	38,3	12,3	·

Heading: (1) Denomination (rite) (2) Ratio of stillborn (3) Ratio of deceased before being baptized Ratio of entries (4) with lack of age (5) with lack of mother's resp. next of kin's name (6) with place of registration and place of domicile being different (7) Total number of entries.

Lateral text: 1. Latin Rite Catholics; 2. Greek Rite Catholics; 3. Evangelists of Helvetic Confession (Calvinists).

Záró megjegyzések

A Népeśsgéttudományi Kutató Intézet reprezentatív mintán alapuló XIX. századi kutatási programja a megvalósítás során már eddig is számos új és értékes információval, számszerű adattal gazdagította a korszak demográfiai helyzetéről kialakított korábbi képet. Legjelentősebb eddigi eredményét mégis abban jelölhetnénk meg, hogy egyrészt aláhúzta az anyakönyvek demográfiai szempontból felbecsülhetetlen forrás értékét, másrészt távolabbi összefüggések, „háttér”-tényezők is érzékelhetővé váltak az anyakönyvek tartalmi feltárása során. Ilyen tényezők között sorolhatjuk fel példaként a következőket: a vegyes-házasságok és az azokból születő gyermekek vallását, törvényességét befolyásoló egyházi és világi szabályozás mögött ellentétes hatalmi és erőviszonyok húzódtak meg; a kereszteleseknél különböző dogmatikai állásfoglalás alakult ki a szükségkereszttség (életveszélyben történő) kiszolgáltatásáról; az egyik vallásról a másikra való átmenet kérdése a különböző életkorokban hosszú időn át szenvedélyes viták témáját képezte, a mi számunkra a kereszteleési anyakönyveknel jelentkezett problémaként; az erőszakos halál és tetszhalál lehetősége miatt legkorábban 48 órával a halál beállta után temethették el az elhaltakat, de járványos megbetegedéseknél ettől a szigorú előírástól eltekintettek és valószínű, hogy ilyen tömeges halálozás idején a temetési anyakönyvezés is pontatlanabb, mint egyébként; végül az anyakönyvezés nyelve is mélyreható különbségekre utal nemcsak a katolikus és protestáns egyhá-

zak gyakorlatában, hanem a ténylegesen meglevő etnikai sokszínűség elfedése, illetve felszínrehozása is jelentkezik a hivatalos latin nyelv használata körül kialakult vitában. Noha az első lépésben feldolgozott terület, az „A” övezet a korabeli polgári (a Helytartótanács joghatósága alá tartozó) Magyarországnak csak egy részét öleli fel, a korszak demográfiai helyzetének komplexitása markánsan körvonalazódott. Kutatásainkat abban a reményben folytatjuk, hogy széles körű és tárgyyszerű szakmai együttműködést sikerül kialakítanunk a témában érdekelt külföldi demográfusokkal, történészekkel és az egyéb érintkező tudományok szakavatott képviselőivel.

I R O D A L O M

1. Bevezetés a demográfiába: *Szabady Egon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 610 p.
2. *Csizmadia Andor, Kovács Kálmán, Asztalos László*: Magyar állam- és jogtörténet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. 706 p.
3. *Fáy András*: Adatok Magyarország bővebb ismertetésére Pesten, 1854. 88 p.
4. *Fényes Elek*: Magyarország statistikája Trattner—Károlyi, Pesten, I. k. 1842. 306 p., II. k. 1843. 199 p., III. k. 1843. 146 p.
5. *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823—1848-ig I. k. Fuky Miklósnál, Genfben, 1864. 630 p.
6. *B. Lukács Agnes*: Az 1831—32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*, Budapest, 1966. 71—137 pp.
7. *B. Lukács Agnes*: Adalékok az 1820-as évek halandósági viszonyaihoz Magyarországon *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 1965—1966. Budapest, 1968. 241—261 pp.
8. *B. Lukács Agnes*: Halandósági becslések és népességstruktúra *Demográfia*, 1973. 1. 11—23 pp.
9. *B. Lukács Agnes*: A XIX. századi anyakönyvek reprezentatív felvétele *Statisztikai Szemle*, 1975. 6. 648—654 pp.
10. *B. Lukács Agnes*: A XIX. századi anyakönyvek reprezentatív felvétele és néhány Heves megyei vonatkozása *Archivum*, 4. Eger, 1975. 24—42 pp.
11. *B. Lukács Agnes*: Eger halálozási viszonyai az 1820-as években *Statisztikai Szemle*, 1978. 11. 1127—1140 pp.
12. *Nagy, Ludovicus*: Notitiae politico-geographico statisticae inclyti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum. Tom. I. Budae, 1828. 639 p.
13. *Reesch, A.* (Editor): Universalis Schematismus Ecclesiasticus venerabilis cleri romano-et graeco catholici saecularis et regularis inclyti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae pro anno 1842/43. Budae, é. n. 1430 p.
14. *Szabady Egon*: A népességtudomány fejlődése Magyarországon. A magyar hivatalos statisztika történetéből. Budapest, 1968. 49—68 pp.

КАЧЕСТВО МЕТРИЧЕСКИХ КНИГ И НЕДОСТАТК ЗАПИСЕЙ В МЕТРИЧЕСКИЕ КНИГИ В 1821—30 ГГ.

Резюме

В рамках исследований Исследовательского института по демографии в области исторической демографии важной темой считается исследование данных 1821—30 гг. церковных метрических книг на основе приблизительно 20 %-ной выборки с высоким количеством элементов. Организация этого исследования началась в 1972 г.

Исследование преследовало цель дать надежную картину о демографическом положении десятилетия — в более широком смысле еще преиндустриального общества. Исчисленные из данных десяти лет коэффициенты и дальнейшие показатели служат рамкой и контролем для номинативной обработки родившихся до 1830 г. детей брачных контингентов 1821 и 1822 гг., что является единственным источником исследования плодovitости за эту эпоху. Также из сопоставления полученных двумя методами данных младенческой и детской смертности можно сделать важные выводы.

140 метрических книг 99 населенных пунктов, включенных в многоступенчатый, слоеный образец охватывают римскокатолическое и униатское, а также лютеранское население 13 местных управлений того времени, находящихся — практически — полностью на теперешней территории Венгрии. Это население составляет 96,61 % общего населения изучаемой нами территории — зоны «А».

При исследовании метрических книг и записей в метрические книги мы не исходили из предписанного законами а из фактического положения, что оказалось единственным реальным приближением ввиду столь специфического разнообразия условий Венгрии. Разницы характерны не только для различных вероисповеданий и обрядов, но в их пределах также и для епархий и церковных округов с большой самостоятельностью и с очень различными условиями.

Характер метрических книг был оценён по нижеследующему еще перед выборочным обследованием или в ходе его организации:

Если включенная в образец метрическая книга показалась необработываемой или неполной в отношении детализации или непрерывности, то 1. На каком языке были ведены метрические книги? 2. Проводились записи в виде протокола или по графам? 3. Степень разборчивости рукописи, динялась, ли нарушилась, ли она возникли пробелы. 4. Какие графы имеются в метрических книгах регистрирующих бракосочетания, крещения и похороны?

она была заменена метрической книгой другого населенного пункта характеризованной возможностью одинаковыми условиями. При обследовании были выписаны только однозначные критерии, важные в демографическом отношении.

Недостатки записей в метрические книги были установлены на основе данных, имеющихся в распоряжении Института, путем анализа содержания 28 католических и 7 реформатских метрических книг, включенных в первую ступень номинативного обследования. При этом было установлено следующее:

1. Являются ли полными отдельные выписанные критерии? 2. Частота определенных событий соответственно записей. 3. Какие условия (религиозные, организационные, личные, объективные условия, условия населенных пунктов и т. п.) оказывали влияние на надежность ведения отдельных метрических книг?

В связи с последним вопросом я хотела бы указать на то, что при исследовании записей в метрические книги, казавшихся в начале вопросом учета в тесном смысле, был обнаружен ряд проблем, которые — как например источник и законность власти, свобода совести и вероисповедания или официальный язык и устная речь — становились наиболее волнующими вопросами венгерской политической и общественной жизни за десятилетия после изученной эпохи. Поэтому мы думаем, что метрические книги как единственный источник исторической демографии этой эпохи можно раскрыть только с очень чувствительной научной совестью, без всякого пристрастия и при широком профессиональном сотрудничестве.

QUALITY OF REGISTERS OF MARRIAGES BAPTISHS AND BURIALS AS WELL DEFICIENCIES IN REGISTRATION DURING 1821—1830

Summary

Among the historical demographic research projects going on at the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office the most extended one has been the study of parish registers' entries of 1821—30. The survey was based on an about 20 p. c. representative sample, the organization of which started in 1972.

The project is aiming at drawing a trustworthy (authentic) picture on the demographic situation of the period, and thus — in the broader sense — of a still preindustrial society. The rates, ratios and further indicators derived from 10 years crosssectional data serve as frame and control to the longitudinal (nominative) analyses of children born until 1830 to the marriage cohorts of 1821—22, which type of data are the sole source of fertility studies of the investigated epoch in this country.

The comparison of infant and child mortality with the above different methods is of significant informative value, as well. The 140 parish registers kept at 99 localities included to our multistaged, stratified sample represent the catholic (Latin and Greek Rite) and protestant population (evangelists of Helvetic and Augustan Confession; presently called commonly Calvinists and Lutherans) of those 13 then municipalities, which — practically — lay entirely within the boundaries of present Hungary, amounting to 96,61 p. c. of the total population of the investigated territory (called „A” Zone). When studying the parish registers, resp. registration our starting point was the actual situation which seemed to be only realistic approach, considering the most particular diversity of Hungarian circumstances. Certain disparity in conditions is characteristic not only for the single denominations and rites but within them for the different dioceses and church districts, or sometimes even parishes.

The quality of parish registers had been checked even before the sample survey was carried out. We raised the following questions:

1. In which language was the parish register kept?
2. Is it continuously written or itemized (tabulated)?
3. How well may the handwriting be read, are there any damages or gaps in texts or lacunas in keeping the registers?
4. Which headings contain the registers for marriages, baptisms and burials?

When a register chosen to the sample proved to be defective or illegible, it was possibly substituted by an other of a locality with similar characteristics. During the survey merely the unambiguous and — of demographic point of view — important characteristics were to be copied out.

The gaps of registration were brought to light by analyzing those (27 catholic and 7 protestant) parish registers' entries which from the first step of the longitudinal (nominative) study of the Institute.

By doing this work we summed up:

1. Whether the single characteristics were completely kept?
2. How frequently certain events, respectively enterings occur?
3. What fundamentals, faculties and potentialities influenced the authenticity of the single parish registers, resp. the reliability of keeping them?

In connection with the latter question we may refer to the surprising fact, that by studying the originally as mere administrative problem treated registration of marriages, baptisms and burials, the impact of a number of such questions became perceptible, which — the source and legitimacy of power, freedom of conscience and confession, official and spoken language — became the most passionately debated points of Hungarian political and public life right during the decades following our investigated periode. For this reason we are of the opinion that the parish registers as unique sources of historical demographic information of the epoch considered might and should truthfully be explored with most sensible scientific conscience, without any partiality and through widespread interdisciplinary teamwork both on national and international levels.